

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

На седници Наставно-научног већа Филолошког факултета Универзитета у Београду одржаној 30. 11. 2011. године, изабрани смо у Комисију за одобрану и оцену докторске дисертације коју је мр Оливера Жижовић предала под насловом **Функција и значај снова у делима Фјодора Достојевског *Сан смешног човека*, Михаила Булгакова *Мајстор и Маргарита* и Томаса Мана, *Јосиф и његова браћа***. Комисија о томе Већу подноси следећи

ИЗВЕШТАЈ

Подаци о комисији:

1. др Тања Поповић, ментор, ванредни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду, Катедра за општу књижевност и теорију књижевности, предмет општа књижевност
2. др Ирина Антанасијевић, ванредни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду, Катедра за славистику, предмет руска књижевност
3. др Драган Стојановић, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду, Катедра за општу књижевност и теорију књижевности, предмет општа књижевност
4. др Жарко Требјешанин, редовни професор Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду

Основни подаци о кандидату:

Оливера Жижовић (рођена 08.07.1976, у Горњем Милановцу) дипломирала је на студијској групи општа књижевност и теорија књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Београду (априла, 2003), а маја 2008. године, на истом Факултету, одбранила је и магистарски рад „Гротеска у романима *Петроград* Андреја Белог и *Завист* Јурија Ољеше“ (касније објављен као монографија – *Поетика и психологија гротеске*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2009). Оливера Жижовић је завршила и трогодишњу едукацију (2008-2011) из дубинске психологије и анализе снова код др Ивана Настовића (Центар за едикацију из дубинске психологије и анализе снова). Објавила је више стручних и научних радова (часописи и листови: *Књижевна историја*, *Летопис Матице српске*, *Књижевни лист*, Културни додатак *Политике*, *Вечерњих новости*, *Данаса*) и учествовала са рефератима на научним скуповима (*Античка култура у словенским књижевностима* са радом „Апулејев *Златни магарац* и Булгаковљев *Мајстор и Маргарита* – метаморфозе Луција и Ивана Бездомног“, *Психотерапија и менталитет* са радом „Психотерапија и тумачења снова у књижевности“). Од 17. 02. 2009. запослена је као асистент на Државном универзитету у Новом Пазару, где учествује у настави (вежбања и предавања) на предметима општа

књижевност 1-2, теорија књижевности 1-2, књижевне теорије XX века, књижевни жанрови и креативно писање.

Наслов и садржај докторске дисертације

Наслов дисертације коју је предала мр Оливера Жижовић гласи: **Функција и значај снови у делима Фјодора Достојевског *Сан смешног човека*, Михаила Булгакова *Мајстор и Маргарита* и Томаса Мана, *Јосиф и његова браћа*.** Дисертација садржи 517 страна, састоји се од осам посебних поглавља: 1. Увод: одређење теме, 2. Снови и књижевност, 3. Фројдов и Јунгов приступ сновима, 4. Тумачење снови у књижевним делима, 5. Снови у делу Ф. М. Достојевског (*Сан смешног човека*; Контекстуализација *Сна смешног човека*); 6. Снови у делу Михаила Булгакова (*Снови у Тајном пријатељу, Позоришном роману, Белој гарди, Данима Турбиних, Бекству, Блаженству, Ивану Васиљевичу*, причама и фељтонима); а затим као посебни пододељци следе: Снови у роману *Мајстор и Маргарита* (Сан Никанора Ивановича Босог, Маргаритин Сан, Снови Понтија Пилата, Снови Ивана Бездомног–Понирјова); 7. Снови у делу Томаса Мана (у приповеци *Смрт у Венецији* и у роману *Чаробни брег*), па следи посебна анализа – Снови у роману *Јосиф и његова браћа* (Јаковљеви снови, Јосифови снови, Мај-Сахмеов сан о веридби, Јосиф као тумач снови, Јосифов процес индивидуације), са последњим 8. поглављем као закључком. На крају рада доноси се библиографски преглед коришћених извора и научне литературе са близу двеста библиографских јединица.

Предмет и циљ дисертације:

Основна теза рада је да снови у књижевном делу, када су написани тако да изражавају несвесне садржаје сневача, најпре морају бити протумачени адекватном методом, како би се открио њихов смисао, који није дослован већ метафоричан и симболичан, уз уважавање уметничког ентитета коме припадају. После тумачења и откривања значења сна приступа се сагледавању његове функције и значаја, али увек са свешћу о томе да је одређени садржај предочен у форми сна, приписан конкретном књижевном лику као израз његовог несвесног. Тиме се оспорава радикална тврдња да сан књижевног јунака не може бити тумачен јер није реч о реалном човеку, као и да у књижевном делу не можемо говорити о сну у правом смислу те речи будући да није реално сањан, већ је измишљен.

Анализа дела Достојевског, Булгакова и Томаса Мана показује да тумачење снови који се у њима снивају води до дубљих слојева и значења, чиме се проширује и обogaћује смисао датих уметничких остварења и доприноси сагледавању неких досад недовољно уочених аспеката.

Захваљујући креативном односу према сновима и разноврсним, сасвим особеним и другачијим начинима њиховог књижевно-уметничког уобличавања и функционализације, истовремени поглед на стваралаштво Достојевског, Булгакова и Томаса Мана омогућава потпуније и дубље сагледавање функција и вишеструког

значаја снова у књижевним делима, као и начина како им приступити, уважавајући и дубинско-психолошка знања и књижевни контекст. Пошто је овде најпре реч о архетипским сновима, у раду се користи махом Јунгова теорија и метода тумачења, као и истраживања Јунгових ученика и настављача (Мари Луиз фон Франц, Естер Хардинг, Ериха Нојмана, Јоланде Јакоби), односно јунговски оријентисаних аналитичара или аутора који су блиски Јунговим теоријским поставкама (Џозеф Кембел, Џејмс Хилман, Џин Шиноде Болен, Мареј Стејн, Мирче Елијаде, Карољ Керењи).

Ипак, овде се научни приступ не подудара сасвим са архетипском критиком, већ се пре може одредити као иманентна анализа чији је циљ да укаже на то како снови појединих јунака имају кључно место за разумевање романескне целине. У ту сврху предочавају се различите књижевнотеоријске претпоставке о посебности књижевно-језичких или естетских ентитета (Сосира, Барта, Де Мана, Дубровског Бремона и др.), које се повезују са психолошком анализом књижевних јунака, ониричким искуствима аутора и протагониста, и нарочито са разноврсним видовима несвесног и потиснутог (мит, психологија, религија, филозофија).

Вредновање појединих делова докторске дисертације

Снови у књижевним делима често су архетипски, што значи да допиру до исконских, најдубљих слојева, носећи у себи суштинска, егзистенцијална и митска значења. Стога се сан у књижевном делу, уколико је написан на основу познавања језика и природе снова, може посматрати као сан, а сходно томе и тумачити, независно од тога да ли је реално сањан или је измишљен. Јунгово тумачење измишљених снова има дубинско-психолошко и методолошко оправдање. У свом емпиријском раду он је открио да се до несвесних садржаја, осим тумачењем снова, може доћи и применом његовог теста слободних асоцијација, као и подстицањем активне имагинације. Како се несвесно изражава и подстицањем особе на маштање и продуковање снова на јави, тако и измишљени снови потичу из несвесног дела личности, па се могу тумачити као прави.

У овом раду се полази од претпоставке да је сан књижевног јунака лакше и поузданије тумачити него сан стварне особе, пошто интерпретатор пред собом има целовит контекст. Лик уметничког дела се обухватита у тоталитету, а његов сан сагледава у довршеној каузалности, пошто су познати сви догађаји који су утицали на појаву сна, као и они који су уследили после сна. Управо са таквог становишта у раду се тумаче пре свега снови „смешног човека“, у краћој, истоименој приповеци Ф. М. Достојевског, затим, снови Маргарете, Понтија Пилата, Ивана Бездомног и Никанора Босог у роману Булгакова *Мајстор и Маргарита*, односно Јосифови и Јаковљеви снови у делу Томаса Мана *Јосиф и његова браћа*.

Основно теоријско упориште кандидат је нашао у Јунговој аналитичкој психологији, али се истовремено ослањао и на његово запажање да су „метод и правила добри само ако се може ићи без њих“. Сан се отуда овде унапред не ограничава претпостављеном теоријом или методом, већ се предност даје смислу „да се сам укаже и искаже“. Јунгов приступ, како је овде наглашено, био је само помоћно средство, а

његова метода путоказ ка досезању дубљег смисла књижевних снови и прозних остварења чији су они интегрални и веома значајан део.

Самим тим, у дисертацији је дата предност тумачењу и дубинском читању текста, а не пукој примени методе. Основна претпоставка да се снови књижевних јунака могу читати и као потиснута свест реалних особа, наравно, у складу са реалистичким приповедним проседеом чији су саставни елемент, реализована је у доследно спроведеној анализи. Закључци до којих се притом долази, доприносе дубинском разумевању самог текста проучаваних дела, и истовремено теже ка томе да његово значење уздигну на виши парадигматички ново.

Закључци истраживања:

У уводном делу дисертације који обухвата неколико поглавља (Увод: одређење теме, Снови и књижевност, Фројдов и Јунгов приступ сновима, Тумачење снови у књижевним делима) кандидаткиња се позабавила неколиким важним методолошким питањима и у исти мах јасно одредила оквире свог научног истраживања. Како је ова дисертација више заснована на интерпретативном, а мање на генетичком приступу, тако је посебно било значајно одредити метод и теорије од којих се полазило. Већ је речено да је најважније упориште представљала Јунгова психоаналитичка теорија и у складу са тим архетипска критика, али се у дисертацији наравно није могло на томе стати. Пошто овде није реч о истраживању проблема везаних искључиво за област психологије, већ је тема рада пре свега литерарне и интерпретативне природе, кандидаткиња је морала да се осврне и на низ књижевних теорија које се баве посебностима језичког стваралаштва (Сосир, Барт, Дубровски, Бремон итд.).

Друго важно питање тицало се функције снови у самом књижевном остварењу. Иако полази пре свега од теорија Фројда и Јунга, Оливера Жижиновић се у анализи не зауставља искључиво на тумачењу психолошке стране снови, и њихове улоге у конституисању јунака, већ своје истраживање проширује и на питање структуре (композиције), митских слојева појединих представа, интертекстуалних веза итд.

Најважнији део рада представљају врло детаљне анализе снови у књижевним делима Достојевског, Булгакова и Томаса Мана. Иако су за предмет анализе изабрана тек поједина остварења датих писаца, овде се пажња поклања и другим одломцима из њихове прозе које се на овај или онај начин уклапају у проблематику датог испитивања. Тако се нпр. у вези с Достојевским у анализу укључују снови из његових романа *Младић* и *Зли души*, те из приповетке *Кротка*. Разни сневачи у Булгаковљевом роману *Мајстор и Маргарита* повезани су са сродним ликовима и ониричним визијама из Булгаковљевих прича, драма и фелтона, док се Манов роман *Јосиф и његова браћа* сагледава и кроз призму снови Ашенбаха у причи *Смрт у Веницији*, односно са сном Ханса Кастропа, главног јунака *Чаробног брега*. Интертекстуалне везе овде се траже и, наравно, проналазе и на много ширем нивоу. Запажамо да су готово сви текстуални снови повезани са библијским визијама, па се отуда њихово значење може продубити митском и религиозном анализом, уз помоћ многих симболичких уметничких форми. Снови се посматрају и као конститутивно средство уметничких остварења, па се

указује и на сваку појединачну улогу коју имају у уобличавању наративних, семантичких и симболичких структура.

Ако се осврнемо на онирично испитивање сваког дела понаособ, примећујемо да овде предочене анализе доносе нове научне резултате. Кад је реч о Достојевском, слична испитивања махом су заобилазила *Сан смешног човека*. У овој дисертацији јасно се указује на место овог остварења у односу на остале сневне визије код Достојевског, са којима гради заједничку религијску и идеолошку слику.

Занимљиво је да се ни сновима у *Мајстору и Маргарити* Михаила Булгакова до сада није поклоњало довољно пажње, односно да је изостала њихова подробна анализа какву налазимо у датој дисертацији. Кандидаткиња је показала како се кроз снове јунака преламају основне теме *Мајстора и Маргарите* – питање власти и њеног односа према појединцу и ђаволски механизми којима аутор прибегава и здружено се њима користи (сан Никанора Ивановича Босог); тема љубави – активне и пасивне (Маргаритин сан); уметности и истине (Иванови снови); важност личности, тема искупљења, мотив пробуђене људскости и савести, могућност суштинског, унутрашњег преображаја човека и досезања слободе (снови Понтија Пилата).

Значај снова за индивидуални развој, унутрашњи раст, односно за покретање и праћење процеса индивидуације ликова посебно је истакнут у тетралогiji Томаса Мана *Јосиф и његова браћа*. Посматрани на нивоу објекта, снови у роману су прозирни и готово да сами себе тумаче, али се њихова вредност и многобројне функције уочавају тек када им се приступи на нивоу субјекта, односно када се посматрају дубинско-психолошки, у контексту унутрашњег развоја ликова. Снови тада откривају дубље, архетипске процесе који се одигравају у душама сневача и битно одређују њихове животе и судбине, што се не односи само на Јакова и Јосифа, већ и на Мут-ем-енета и Мај-Сахмеа.

Оцена начина приказа и тумачење резултата истраживања

Анализа снова у приповеци Достојевског *Сан смешног човека*, роману Михаила Булгакова *Мајстор и Маргарита* и тетралогiji Томаса Мана *Јосиф и његова браћа* показује повлашћени положај ониричких визија у овим делима, и у структурном и значењском смислу, и, истовремено у њима проналази дубинско-психолошку, егзистенцијалну, гносеолошку, естетску, етичку, онтолошку и метафизичку димензију. Сви ти аспекти воде до најдубљих слојева и значења ових дела и битно утичу на њихову књижевно-уметничку вредност.

Осим тога, показује се да је тумачење снова у књижевности веома важно: уколико су снови написани као израз несвесних садржаја сневача, а њихово тумачење изостане или се занемари специфичан језик снова, битни аспекти дела остају неуочени или пак долази до погрешне интерпретације сна, површног увида у ликове сневача, па и до погрешног разумевања дела у целини.

Књижевни јунаци Достојевског, Булгакова и Томаса Мана сањају архетипске снове, јер се налазе у кризним и преломним животним ситуацијама, када им је неопходна архетипска мудрост, будући да у свом индивидуалном несвесном не

проналазе решења за унутрашње или спољашње конфликте. Како њихови снови потичу из колективног несвесног, они су уједно и трансперсоналне природе, чиме се наговештавају индивидуалне промене, као и догађаји од општег, колективног значаја, који могу да понуде решења и за актуелне, општељудске проблеме.

Мада су дела Фјодора Достојевског, Михаила Булгакова и Томаса Мана најпре била изабрана због значаја снова у њима и зналачке употребе сна као специфичног израза несвесног, показало се да је стваралаштво ових аутора узајамно слично у погледу избора и обрада тема и мотива. Кандидат је показао како су у *Сну смешног човека*, *Мајстору и Маргарити* и *Јосифу и његовој браћи*, добрим делом и посредством снова, тематизовани проблеми егоизма и закупљености човека самим собом, немогућности успостављања аутентичног контакта са другим људима, те проблем зла, не толико у свету колико у људској природи, а посебно проблем патње и страдања и покушај њиховог осмишљавања, као и неопходност освешћивања несвесних садржаја и њихове интеграције у свест, без чега човек не може постати целовито и комплетно биће, нити се психолошки и духовно развити и самореализовати.

Према томе, у контексту књижевно-уметничких дела архетипски снови показују се као веома погодно средство да се кроз појединачно и лично пренесе и саопшти опште, наиндивидуално, колективно и универзално искуство и знање, које има значај за сваког човека. Чак и када су израз сасвим конкретне, актуелне животне ситуације књижевног лика и његових индивидуалних, спољашњих и унутрашњих конфликта, архетипски снови у себи садрже решење за низ егзистенцијалних, општељудских проблема, што потврђује и стваралаштво Достојевског, Булгакова и Томаса Мана.

Закључак и предлог:

Захваљујући креативном односу према сновима и разноврсним, сасвим особеним и другачијим начинима њиховог књижевно-уметничког уобличавања и функционализације, истовремени поглед на стваралаштво Достојевског, Булгакова и Томаса Мана омогућава потпуније и дубље сагледавање функција и вишеструког значаја снова у књижевним делима, као и начина како им приступити, уважавајући и дубинско-психолошка знања и књижевни контекст.

Тиме је и тумачење снова у делима Фјодора Достојевског, Михаила Булгакова и Томаса Мана вишеструко потврдило Јунгово откриће да истраживање психологије снова не води само ка најдубљим и најудаљенијим психолошким, већ и филозофским, па и религиозним проблемима, чијем је разумевању управо феномен сна пружио одлучујући допринос.

Ако се осврнемо на онирично испитивање сваког дела понаособ, примећујемо да овде предочене анализе доносе нове научне резултате. Кад је реч о Достојевском, слична испитивања махом су заобилазила *Сан смешног човека*, док се у овом раду указује управо на посебно место датог остварења у односу на остале сневне визије код датог руског приповедача, са којима гради заједничку религијску и идеолошку слику. Занимљиво је да се ни сновима у *Мајстору и Маргарити* Михаила Булгакова до сада није поклоњало довољно пажње, док се у дисертације показује како се кроз снове јунака преламају основне теме *Мајстора и Маргарите*. Исто тако, значај снова за

индивидуални развој, унутрашњи раст, односно за покретање и праћење процеса индивидуације ликова на нов начин је истакнут и у анализи *Јосифа и његове браће* Томаса Мана.

На крају закључујемо да је ова докторска дисертација одговорила на све постављене задатке и недомице предложене у образложењу теме рада, али да је отворила и нека друга подручја, посебно у домену интрепретације.

Комисија стога предлаже Наставно-научним већу Филолошког факултета Универзитета у Београду да се докторска дисертација мр Оливере Жижовић **Функција и значај снова у делима Фјодора Достојевског *Сан смешног човека*, Михаила Булгакова *Мајстор и Маргарита* и Томаса Мана, *Јосиф и његова браћа*** прихвати и да се кандидат позове на одбрану.

У Београду, 6. децембра, 2011.

Комисија у саставу:

Проф. др Тања Поповић, ван. професор

Проф. др Ирина Антанасијевић, ван. професор

Проф. др Драган Стојановић, ред. професор

Проф. др Жарко Требјешанин, ред. професор